

LETÁKOVÉ TLAČE AKO PRAMEŇ MARIÁNSKÝCH LEGIEND

K dvom piesňovým typom z ústnej tradície

HANA URBANCOVÁ

PhDr. Hana Urbancová, CSc.; Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava 4; e-mail: hana.urbcova@savba.sk

ABSTRACT

The study of Marian legends has proven that songsheets served as a model for several song types known from oral tradition. Two so far unknown Marian song-legends documented only in one village in Slovakia (Záblatie by Trenčín, Považie region) could be incorporated into the Slovak repertory thanks to their models – songsheets, the products of domestic printing works from the second half of the 19th and first half of the 20th century (Skalica, Banská Bystrica, Levoča). Song types from the local tradition of this village bring two new topics (“Death of Mary and Assumption”, “Revelation of Mary to orphans”), thus widening the Marian cycle of legend songs reconstructed in the Slovak traditional singing to 18 topics. The existence of printed songsheets demonstrates a wider territorial spreading of the song type than originally proven by the number and localization of records from the oral tradition, being dependent of the collector’s concept.

Význam letákových tlačí pre ľudový spev naznačovali v minulosti u nás bádatelia z viacerých vedných odborov – z literárnej histórie, lingvistiky, etnológie a slovesnej folkloristiky aj etnomuzikológie.¹ Hoci v každom z týchto odborov sa fenomén letá-

¹ Napr. KRAUS, Cyril: K otázke vplyvu jarmočnej piesne na slovenskú baladu. In: *Václavkova Olomouc 1961 : Sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni*. Praha : SPN, 1963, s. 119-123. MINÁRIK, Marián: Jarmočná pieseň na Slovensku. In: *Kontexty českého a slovenského umenia : Zborník referátov z konferencie, Bratislava 1988*. Bratislava : Správa kultúrnych zariadení MK SR, 1990, s. 216-222. MELICHERČÍK, Andrej: Slovenská ľudová pieseň. In: BEDNÁRIK, Rudolf (ed.): *Duchovná kultúra slovenského ľudu*. Bratislava : SAVU, 1943, 280-281. DROPPOVÁ-MARKOVIČOVÁ, Ľubica: Jarmočná pieseň v našej národnej kultúre. In: *Slovenský národopis*, roč. 8, 1960, č. 4, s. 529-553. KREKOVIČOVÁ, Eva: Barokový obraz Smrti-nevesty vo folklóre alebo putovanie jednej jarmočnej balady. In: *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 20-30. BENČÍKOVÁ, Ivona: Slovenské jarmočné a púťové piesne – pokus o etnolingvistickú analýzu. In: *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 31-36. KRESÁNEK, Jozef: *Slovenská ľudová pieseň so stanoviska hudob-*

kových tlačí vo vzťahu k spevu nestal predmetom systematickejšieho štúdia a rozdiel v intenzite jeho výskumu kolísal aj podľa národných tradícií, azda najviac si toto médium šírenia piesňového repertoáru všímali bádatelia orientovaní na výskum tradičnej piesňovej kultúry – folkloristi a etnomuzikológovia. Pieseň rozširovaná pomocou tlačných letáčikov, ktoré sa predávali na jarmokoch a púťach, bola predobrazom mnohých piesňových typov z ústnej tradície najmä v západnej a strednej Európe.² Tlačené letáčky v podobe tenkých niekoľkolístových zošitkov malého formátu – tzv. jarmočných a púťových tlačí – obsahovali prevažne texty piesní, zriedkavejšie s odkazom na nápev typu obecnej nôty, a len výnimočne aj so zápisom melódie. Plnili však dôležitú úlohu v šírení mnohých piesňových žánrov svetského a duchovného spevu, pričom sa významne podieľali na ich popularizácii medzi širokými vrstvami obyvateľstva.³

Proces folklorizácie piesní z letákových tlačí prechádzal niekoľkými štádiami: pieseň, prednášaná jarmočným či putujúcim spevákom a predavačom v jednej osobe, sa po kúpe tlačie preniesla do určitého prostredia, kde mohla získať nové nápevy, až sa napokon od tlačenej podoby celkom odpútala a prešla do ústnej formy tradovania.⁴

Vplyv média letákových tlačí na spievané legendy potvrdil hlbkový výskum mariánskych legendických piesní. V jeho rámci bola vypracovaná aj metodológia porovnávania tlačenej a ústnej verzie piesne, ktorú možno aplikovať na širší materiál.⁵ Tento výskum prostredníctvom sond do viacerých piesňových typov určil geneticko-historické väzby medzi repertoárom spievaných legiend z ústnej tradície na jednej strane a repertoárom letákových tlačí na druhej strane.

Na základe štúdia variability textov (čiastočne aj melódií) bolo možné vzťah medzi tlačami a ústnymi verziami nielen potvrdiť, ale aj detailnejšie opísať ako vzťah priameho či sprostredkovaného odvodu. Deskripcia sa stala podkladom na vymedzenie typológie variačných vzťahov nielen vo vnútri určitej formy tradovania (tlačená a ústna tradícia), ale aj medzi nimi – pri prechode či oscilovaní piesne na ich pomedzí. Stala sa tiež východiskom interpretácie týchto vzťahov nielen ako typologických, ale aj ako geneticko-vývinových. Prispela k objasneniu podielu letákových tlačí na šírení mnohých legendických sujetov a tém aj piesňových typov.

Variačné premeny tlačných predlôh v ústnej tradícii boli dôsledkom aktívnej recepcie oficiálneho a polooficiálneho repertoáru tlačí v tradičnom, ľudovom prostredí. Štúdium variačných zmien pomohlo rekonštruovať proces tvorivého prijímania, pretvárania a ďalšieho rozvinutia mnohých piesňových typov, ktoré sa po prechode do ústnych foriem šírenia a tradovania podriaďovali mentalite, vkusu a predstavám dané-

ného. Bratislava : SAVU, 1951, s. 39. ELSCHÉKOVÁ, Alica – ELSCHÉK, Oskár: *Úvod do štúdia slovenskej ľudovej hudby*. Bratislava : Hudobné centrum, ³2005, s. 101.

² DROPPOVÁ, Ľubica: Príspevok k problematike porovnávacieho štúdia jarmočných piesní. In: *Slavistika – Národopis*. Ed. Ján Mjartan. Bratislava : Veda, 1970, s. 299-308. STOCKMANN, Doris (ed.): *Volks- und Populärmusik in Europa*. (= Neues Handbuch der Musikwissenschaft 12.) Laaber : Laaber-Verlag, 1992, s. 152, 167, 173-177, 245-247 a ď.

³ BENEŠ, Bohuslav: *Světská kramářská píseň*. Brno : Univerzita J. R. Purkyně, 1970. PETZOLDT, Leander: Bänkelsang. In: *Handbuch des Volksliedes I*. München : Wilhelm Fink Verlag, 1973, s. 282-285.

⁴ DROPPOVÁ-MARKOVIČOVÁ, Ref. 1, s. 551-552.

⁵ URBANCOVÁ, Hana: *Mariánske legendy v ľudovom speve : Príspevok k typológii variačného procesu*. Bratislava : AEPRESS, 2007.

ho prostredia. O intenzite tohto procesu svedčia aj nové sujety a piesňové typy, ktoré vznikli rozpadom dlhších epických skladieb na niekoľko sekvencií, rozpracovaných do podoby nových príbehov.

Na druhej strane sa ukázalo, že variabilita piesňových legend – spievaných príbehov zo života Panny Márie – podliehala v tradičnom speve cyklizácii: sústreďovaniu do väčších repertoárových celkov podľa epického rozpracovania príbehov v piesňach. Na základe piesňových typov, dokumentovaných v tradičnom slovenskom speve, a ich usporiadania podľa sujetov (tém), vznikol bohato členený piesňový cyklus slovenských mariánskych legend. Siahla od témy oznamu o Narodení Ježiša až po jeho Nanebovstúpenie a napokon príhovor Márie za hriešne duše.⁶ Dokladá recepciu biblických aj nekanonických, apokryfných látok v ľudovom speve. Slovenský materiál predstavuje originálny vklad do európskeho repertoáru legendických piesní – nielen vďaka variačným obmenám piesňových typov s nadetnickým rozšírením, ale aj vďaka tvorbe nových či novo prerozprávaných príbehov v spievanej podobe.

Kritériom vymedzenia mariánskej legendy – piesňového typu reprezentujúceho určitý sujet – bol výskyt v niekoľkých zápisoch (variantoch) z ústnej tradície.⁷ Niektoré z týchto piesňových typov mali viac alebo menej blízke varianty (resp. verzie) v ďalších stredoeurópskych tradíciách, čo zohralo pri minimálnom počte slovenských zápisov takisto úlohu dôležitého kritéria: išlo o sprostredkované potvrdenie predpokladaného širšieho rozšírenia daného piesňového typu, než aký dokladá počet slovenských záznamov z terénu. Spomínané pomocné kritérium sa zvolilo aj preto, že zberateľská tradícia na Slovensku sa nemohla oprieť o takú intenzívnu tradíciu zbierania legendických piesní, aká sa sformovala v iných krajinách strednej Európy (napr. Čechy a Morava, Poľsko, Maďarsko, Slovinsko, Rakúsko, Nemecko).⁸ Táto skutočnosť súvisí s odlišným konceptom ľudovej piesne a s odlišnou zberateľskou tradíciou, ktorá sa začala formovať u nás od 20. rokov 19. storočia (ľudová pieseň ako pieseň svetská).

* * *

V prípade dvoch piesní so znakmi legendického žánru som so zaradením do slovenského cyklu mariánskych legend váhala. Išlo o piesne s textovými incipitmi *Z ďalekej sme krajiny* a *Počúvajte smutnú píesen* (resp. *V Amerike, San Francisku*). Každá z nich bola dokumentovaná len v dvoch variantoch, ktoré navyše pochádzali z jedinej lokality – z obce Záblatie pri Trenčíne (pozri: Piesňová príloha, príklady č. 3–4, 6–7). Roku 1974 a 1981 piesne zaznamenala Juliana Kováčová z repertoáru dvoch výnimočných speváckych osobností: z podania Márie Zajacovej (nar. 1906) a Zuzany Jarábkovej (nar. 1916).⁹ Práve ojedinelosť obidvoch speváčok v kontexte miestnej kultúry¹⁰ sa stala príčinou, pre ktorú bola opatrnosť pri zaradení piesní do repertoáru slovenských mariánskych legend

⁶ URBANCOVÁ, Ref. 5, s. 139–142.

⁷ URBANCOVÁ, Ref. 5, s. 30–33.

⁸ URBANCOVÁ, Ref. 5, s. 24–30.

⁹ Rukopisný archív ľudových piesní Ústavu hudobnej vedy SAV (ďalej RÚHV), sign. č. 40883, 41323, 41334, 47553.

¹⁰ KOVÁČOVÁ, Juliana: Pozoruhodná nositeľka piesňovej tradície v oblasti Trenčína – Mária Zajacová. In: *Musicologica slovacica* 10. Ed. Oskár Elschek. Bratislava : Veda, 1985, s. 104–135. Za informácie o speváčke Zuzane Jarábkovej ďakujem autorke dokumentácie Juliane Kováčovej.

namieste. Výnimočné spevácke osobnosti sa svojím repertoárom (alebo niektorou jeho zložkou) spravidla vymaňujú z miestneho piesňového fondu a preberajú a osvojujú si (prípadne tvoria) aj piesne, ktoré sa nestanú súčasťou všeobecne prijateľného repertoáru.¹¹

Druhým kritériom, ktoré zavážilo, bola absencia uvedených piesňových typov (sujetov) v národných katalógoch epických piesní. Spomínané piesne sa nenachádzajú zachytené ani v *Katalógu slovenských naratívnych piesní* (1998) od Sone Burlasovej, ani v *Katalogu českých lidových balad* (1990) od Marty Šrámkovej a Oldřicha Sirovátka.¹² Keďže príprava katalógov podlieha jasným, dopredu špecifikovaným kritériám výberu a zaradenia materiálu, chýbajúce piesne znamenali buď ich úplnú absenciu, alebo nedostatočne podloženú prítomnosť v ľudovom speve, resp. sa za súčasť ľudového spevu nepovažovali, čo priamo súviselo s definovaným konceptom ľudovej piesne.

Hĺbkové sondy do piesňových typov mariánskych legend potvrdili, že niektoré z nich majú svoj zdroj v letákových tlačiaciach.¹³ Po začlenení do ústnej tradície prechádzali viac alebo menej radikálnym procesom variačných premien. Ich dokumentácia v tradičnom speve zväčša dosiahla aj primeranú početnosť v podobe súborov variantov, zaznamenaných zo širšieho teritória Slovenska. Centrálna evidencia letákových tlačí z produkcie slovenských tlačiarň zatiaľ u nás chýba. Sú však k dispozícii bibliografické súpisý väčších zbierkových fondov, ktoré môže využiť etnomuzikológia a folkloristika pri porovnávaní štúdiu tlačených a ústnych verzií. V súčasnosti k nim patrí najmä rozsiahla publikovaná *Bibliografia jarmočných a púťových tlačí 18. a 19. storočia z územia Slovenska* (1996) od kolektívu autorov, ktorá spracovávala zbierkové fondy viacerých inštitúcií na Slovensku a – vďaka vzájomným kontaktom tlačiarň a jazykovej príbuznosti – aj v Čechách.¹⁴

Dva piesňové typy mariánskych legend zo Záblatia – i napriek chýbajúcim dokladom z iných lokalít – bolo možné dodatočne začleniť do slovenského repertoáru práve vďaka existencii letákových tlačí z produkcie domácich tlačiarň. V prípade obidvoch ústnych verzií ide o piesne odvodené z letákových verzií. Na tento pôvod poukazuje nielen blízky textový incipit (prekrývajúci sa s incipitom prvej, resp. druhej strofy tlačenej verzie), ale aj jazykový charakter s reliktnými bohemizmami a s prvkami poetiky tejto špecifickej piesňovej tvorby.

Sujet obidvoch mariánskych legend sa špecifikoval na základe verzií z ústnej tradície – na základe tém a motívov, na ktoré položili ťažisko v piesni pri jej variačnom pretváraní ľudoví speváci z tradičného prostredia. Ukázalo sa, že obidva piesňové typy možno organicky začleniť do piesňového cyklu slovenských mariánskych legend

¹¹ URBANCOVÁ, Hana: Tvorivá osobnosť v tradičnej hudobnej kultúre – pohľad etnomuzikológa. In: *Podiel osobností na vývoji profesionálnej hudobnej kultúry*. Ed. Ľubomír Chalupka. Bratislava : Katedra hudobnej vedy FiF UK; SMA pri SHÚ, 2006, s. 65-76.

¹² BURLASOVÁ, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní : Typenindex slowakischer Erzählieder*. Zväzok 1-3. (= Etnologické štúdie 2-4.) Ed. Eva Krekovičová. Bratislava : Veda, 1998. ŠRÁMKOVÁ, Marta – SIROVÁTKA, Oldřich: *Katalog českých lidových balad*. Brno : Ústav slavistiky ČSAV, 1990.

¹³ URBANCOVÁ, Ref. 5, s. 48-64. FROLCOVÁ, Věra: Proč, Maria, tak vzdycháte : O životě jedné vánoční legendy v 21. století. In: *Český lid*, roč. 94, 2007, č. 4, s. 349-361.

¹⁴ *Bibliografia jarmočných a púťových tlačí 18. a 19. storočia z územia Slovenska*. Eds. Agáta Klimková, Jana Ondroušková, Eva Augustínová, Miroslava Domová. Martin : Matica slovenská, 1996. Do tlače sa pripravuje publikácia: DROPOVÁ, Ľubica – KREKOVIČOVÁ, Eva: *Katalóg letákových tlačí z tlačiarň z územia Slovenska*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2010.

z ústnej tradície s tým, že nezdvajujú, ale zaplňajú chýbajúce epizódy a príbehy, sústredené okolo postavy Márie.

Prostredníctvom uvedených piesňových typov možno doložiť v piesňových textoch dva druhy variačných zmien, ktorými prechádzali tlačené predlohy v ústnej tradícii: 1. redukcia textu bez dosahu na sujet; 2. premena sujetu cez redukciu textu a pridanie nových motívov. Ak bol prvý prípad variačných zmien identifikovaný pri viacerých piesňových typoch ako najjednoduchší spôsob adaptácie piesne, druhý prináša kvalitatívnu zmenu cez tvorivé prepracovanie sujetu.¹⁵

Premenu hudobnej zložky piesní medzi tlačami a ústnymi verziami nie je možné sledovať, nakoľko všetky známe tlačené predlohy k obidvom legendám sú bez melódií, aj bez odkazu na obecnú nôtu. O vzájomnej súvislosti hovorí iba identická veršová a strofická stavba piesňových textov, ktorá odkazuje na príbuznosť stavby nápevov tlačenej a ústnej verzie. Stabilitu väzby piesňového textu a konkrétneho melodického typu v lokálnej tradícii naznačuje variantná blízkosť nápevov v podaní obidvoch speváčok. Záznam piesní z ústnej tradície aj s melódiami možno považovať za cenný doklad o hudobnom charaktere piesní, o ktorom nás letákové tlače neinformujú.

Sujet „Smrť Márie a nanebovzatie“

Pieseň *Z dalekej sme krajini* bola zachytená v dvoch melodicko-textových variantoch zo Záblatia. Predstavuje krátku piesňovú legendu v rozsahu štyroch (podanie Z. Jarábkovej, príklad č. 3), resp. troch (podanie M. Zajacovej, príklad č. 4) strof. Keďže obidva varianty majú spoločné len dve úvodné strofy, pričom ďalšie strofy sú súčasťou rozvíjania deja, možno pomocou nich „zložiť“ kompletnejší variant s týmto sujetom:

Na pohreb Márie prichádzajú pútnici. Lúcia sa s ňou ako so svojou patrónkou, ktorá im dosiaľ poskytovala pomoc a útechu. Po smrti Máriu vezmú anjeli do neba a posadia ju na trón. Mária oroduje za hriešnikov a za ľudí v nešťastí a núdzi.

Je to krátky príbeh, ktorý u nás v mariánskom epickom cykle vyplnil medzeru medzi dvoma sujetmi: jedným s témou o Nanebovstúpení (sujet „Pri vstupe do neba Ježiš sľubuje Matke, že ju po jej smrti zoberie k sebe“, reprezentovaný piesňovým typom *Keď milý Pán Ježiš na nebo vstupoval*) a druhým s témou o príhovore Márie za hriešne duše (sujet „Mária zachráni hriešnu dušu“, reprezentovaný piesňovým typom *Bola cesta ušliapaná*)¹⁶.

Hudobná zložka obidvoch variantov piesňovej legendy vychádza zo spoločného štýlového základu. Melodicko-rytmické rozdiely predstavujú individuálne odchýlky od nápevového typu, ktorý je tonálne ukotvený v štýlovej vrstve harmonických piesní. Okrem durového tónorodu varianty spája spoločný tektonický prvok transpozície prvého dielu nápevu o kvintu nahor, ktorý však nenarúša tóninu a prispôsobuje sa variačnou obmenou jej rámcu. Melódia dosahuje oktávový ambitus. Stavebnou schémou zodpovedá typu otvorenej formy ABCD (resp. AA_vBB_v). Nápevový typ obsahuje

¹⁵ URBANCOVÁ, Ref. 5, s. 46-66.

¹⁶ URBANCOVÁ, Ref. 5, s. 141-142.

štýlové prvky staršej harmonickej piesne, ktorá v kontexte domácej tradície vykazuje kontinuitu s piesňami predharmonických vrstiev (otvorená aditívna, resp. aditívno-repetitívna forma, krátky 7-slabičný verš).

Pieseň v podaní obidvoch speváčok ozvlášťuje netradičné rytmicko-metrické riešenie. V interpretácii M. Zajacovej dochádza k striedaniu párneho a nepárneho metra, ktoré vzniklo ako schematické začlenenie nádychovej pauzy na záver každého dielu. Táto metricko-rytmická „anomália“ sa prejavuje aj v podaní Z. Jarábkovej, ale v odlišnej a hudobne pestrejšej podobe: v pravidelnom 2/4 metre, ale v pomalšom tempe, nasleduje za prvým aj druhým dielom dlhšia nádychová pauza v rozsahu celého taktu, v závere tretieho dielu zasa ako variabilný prvok metrická zmena v podobe vybočenia párneho metra do nepárneho a napokon v kadencii piesne predĺženie rytmických hodnôt nápevu. V obidvoch interpretáciách ide o znaky, ktoré odkazujú na rytmické pozadie, resp. rytmický sprievod piesne v podobe pravidelnej pulzácie štvrtovej hodnoty (napr. spev za chôdze pri púťach, spev jarmočného speváka za sprievodu hudobného nástroja).

Piesňový text sa opiera o 7-slabičný verš v 4-riadkovej strofe. Identickú strofickú stavbu majú aj verzie z letákových tlačí. So spoločným názvom na titulnej strane (*Nová pieseň o pohrebe najblahoslavennejšej Panny Márie*) prinášajú niekoľko variantov, ktoré pochádzajú z tlačiarní na Slovensku. Rozdiely medzi nimi možno doložiť porovnaním dvoch príkladov: typovo staršej tlače zo Skalice (príklad č. 1) a novej tlače z Banskej Bystrice (príklad č. 2). Piesne z týchto dvoch letákových tlačí sa odlišujú jednak počtom strof, jednak ortografiou. Poukazujú na to, že tlač zo Skalice má znaky staršej predlohy, ktorá je kompletnejšia (skalický variant so 14 strofami, banskobystrický variant s 12 strofami), pričom zápisom zodpovedá starším jazykovým formám z predpisovného obdobia bez podstatnej adaptácie na novšiu jazykovú normu, aká sa, naopak, vyskytuje v tlači z Banskej Bystrice.

Ak sa porovnajú tlačene predlohy piesne a verzie z ústnej tradície, vystúpi do popredia najmä radikálne skrátenie textu: tlačaná pieseň prešla filtrom ústnej formy šírenia a tradovania. Výber strof, ktoré ostali z tlačenej predlohy v ústnom podaní, nebol celkom náhodný – potvrdzuje tendenciu ľudových spevákov vylúčiť motívy, ktoré nemajú priamy dosah na dej a jeho priebeh. Ide o rôzne odbočenia, zmnožovanie a hromadenie motívov s identickou funkciou v texte a pod. Vypustením týchto motívov, z hľadiska ľudového speváka nepodstatných, sa dosiahne zhustenie príbehu na kľúčové epizódy. Je zaujímavé, že podobný postup, hoci v oveľa menšom rozsahu, možno odhaliť aj v kratšom variante tlače z Banskej Bystrice – táto tlač (resp. jej predloha) zrejme prešla určitou redakciou, ktorá sa riadila podobnou optikou ako spevák z tradičného prostredia.

V tradičnom prostredí sa z pôvodnej podoby piesne (východiskom je dlhší, skalický variant, príklad č. 1) vynechal v prvom rade enumeračný typ strof, ktoré nadstavovali dĺžku piesne v dvoch ohniskách deja: v epizóde z pohrebu Márie (vymenovanie osôb, ktoré sa s ňou prišli rozlúčiť: strofy 4–6) a v epizóde usadenia Márie na nebeský trón (vymenovanie osôb, ktoré oslovuje s prísľubom vypočutia: strofy 11–13). V ústnej verzii z týchto strof ostala len jediná, a tá zastupuje motív lúčenia pozostalých na pohrebe s Máriou (podanie M. Zajacovej). Ostatné strofy pôvodnej tlačenej verzie sa buď sústreďujú na vlastný dej (strofy 1–3, 7–8), alebo predstavujú konvenčné motívy poetiky tohto typu piesňovej tvorby (strofy 9, 14). Ľudový spevák vynechal aj tieto

konvenčné motívy a sústredil sa len na strofy s priamym vzťahom k deju. Z osnovy deja však vynechal jeho poslednú fázu – výzvu k spovedi z hriechov (strofa 8). Ide o motív, ktorý má didaktizujúci účinok. Jeho „cenzúra“ ľudovým prostredím potvrdzuje náš starší poznatok: motívy s didaktickým poslaním ľudový spevák z tlačných predlôh mariánskych legendických piesní spravidla nepreberal. Podľa niektorých autorov v spievaných legendách túto funkciu plnil zrejme príbeh samotný.¹⁷

V tlačenej verzii piesne stojí za zmienku obraz pohrebného ceremoniálu s reáliami z tradičnej obradovej kultúry. Pohrebný obrad na spôsob svadby s rozlúčkou družičiek a družbov zodpovedá forme pohrebu mladých a slobodných, tak ako sa zachoval u nás v ľudovom prostredí do 20. storočia.¹⁸

O popularite tejto mariánskej legendickej piesne hovorí skutočnosť, že jej tlač pochádza z produkcie viacerých tlačiarň na Slovensku a vyskytuje sa v mnohých vydaniach.

V skalickej tlačiarni pieseň vytlačili v 70. rokoch 19. storočia najmenej dvakrát (1874,¹⁹ 1876); letákové tlače piesne pochádzajú však aj z novšieho obdobia po roku 1896, hoci sú bez vročenia.²⁰ Banskobystrická tlač je síce bez vročenia, ale údaj o macholdovskej tlačiarni na titulnom liste (firma vdovy Filipa Macholda) ju umožňuje časovo lokalizovať do obdobia rokov 1865–1875.²¹ Okrem tejto tlače sú doložené z produkcie banskobystrickej tlačiarne ďalšie štyri vydania v časovom rozpätí 1875–1937 (bez vročenia).²² Produkcia škarnicovskej tlačiarne v Skalici bola určená pre územie nielen Slovenska, ale aj Moravy.²³ Po obidvoch stranách hranice sa šírili tlače s príbuzným repertoárom, hoci rozdiely v jeho štruktúre aj v konkrétnych piesňach výskum zaznamenal.²⁴ Legendická pieseň je doložená aj z produkcie tlačiarne v Českom Těšíne – ide síce o odlišnú verziu letákového tlače (*Nové písně o pohřbu nejblahoslavenější Panny Marie*), obsahujúcu dve piesne, ale z nich prvá môže byť podľa textového incipitu variantom nášho analyzovaného piesňového typu.²⁵ Produkcia tlačiarň v Skalici, Banskej Bystrici a v Českom Těšíne hovorí o možnom teritoriálnom dosahu tejto piesne. Dá sa predpokladať, že pieseň sa stala aj súčasťou tradičného, ľudového spevu, hoci jej popularita mohla byť časovo obmedzená. Je preto prekvapujúce, že z ústnej tradície poznáme len dva raritné záznamy a aj tie pochádzajú len z jedinej lokality – obce

¹⁷ Za poznatok, získaný v kontexte štúdia letákových piesní so širším žánrovo-druhovým záberom, ďakujem doc. PhDr. Eve Krekovičovej, DrSc.

¹⁸ JÁGEROVÁ, Margita: Slovenský pohreb. In: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť*. Ed. Ján Botík. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1991, s. 22–23.

¹⁹ V porovnaní s tlačou z roku 1874 sa v ďalšom vydaní z roku 1876 nachádza viacero tlačových chýb. Za sprostredkovanie prameňa z roku 1874 ďakujem PhDr. Věre Frolcovej, CSc.

²⁰ Obdobie, kedy tlačiareň prešla pod nového majiteľa Jozefa Teslíka. Pozri: ŠPETKO, Jozef: *Dejiny škarnicovskej kníhtlače v Skalici*. Martin : Matica slovenská, 1958, s. 23.

²¹ BÁLENT, Boris: *Banskobystrické púťové tlače*. Turčiansky Sv. Martin : Slovenská národná knižnica, 1947, s. 26–27, 48.

²² BÁLENT, Ref. 21, s. 53, 67, 68.

²³ ŠPETKO, Ref. 20, s. 29. MINÁRIK, Ref. 1, s. 221.

²⁴ MINÁRIK, Ref. 1, s. 221.

²⁵ Textový incipit *Z daleké jsme krajiny, nemáme mý rodiny*. Tlač je bez vročenia. Pozri bližšie: VESELSKÁ, Jiřina: *Soupis kramářských písní : ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek : Okresné vlastivědné muzeum, 1982, s. 162.

západného Slovenska. Z územia Moravy záznamy piesne z ústnej tradície zatiaľ nie sú známe.²⁶

Sujet „Zjavenie Márie sirotám“

Piesňová legenda *Počúvajte smutnú piesen / V Amerike, San Francisku* bola dokumentovaná v obci Záblatie v dvoch variantoch: jeden z nich predstavuje dlhšiu epickú pieseň v rozsahu desiatich strof (podanie M. Zajacovej, príklad č. 6), druhý má polovičnú dĺžku päťstrofickej piesne (podanie Z. Jarábkovej, príklad č. 7). Ak v prípade predchádzajúcej legendickej piesne (*Z dalekej sme krajiny*) variačný proces zachoval identitu piesňového typu pomocou stabilných úvodných strof, pričom jednotlivé epizódy príbehu sa „podelili“ medzi obidva varianty piesne, v tomto piesňovom type variabilita piesňového textu dosiahla väčšiu intenzitu. Odrazila sa nielen v úvodnej strofe v dvoch podobách incipitu textu, ale aj v dĺžke piesne, v kompletnosti deja a v jeho odlišnom vyústení. Na rozdiel od predošlej piesňovej legendy, ktorej sujet bolo možné „poskladať“ z jednotlivých variantov, v tomto prípade je kratší variant derivátom dlhšej textovej verzie piesne. Zároveň však prináša odlišné vyústenie záveru príbehu ako alternatívne riešenie. Napriek odlišnostiam v textoch piesňových variantov ostáva jadrom príbehu záračný motív zjavenia Márie sirotám v sne. Na základe obidvoch variantov sa rekonštruoval sujet mariánskej legendy:

Manželom sa narodilo sedem detí – šesť dievčat a chlapec. Keď matka ochorela, pred smrťou prosila svojho manžela, aby sa o deti postaral. Po smrti matky otec priviedol deťom krutú macochu. Deti sa išli žalovať k hrobu svojej matky a pri hrobe zaspali. V sne sa sirotám zjavila Panna Mária ako nebeská Kráľovná a oznámila im, že si ich vezme k sebe.

(Var. 1:) Pred smrťou sa chlapec lúčil s otcom aj s macochou. Otec sa kajal a prosil Ježiša o odpustenie.

(Var. 2:) Na druhý deň otec hľadal svoje stratené deti. Našiel ich pri matkinom hrobe mŕtve. Pochoval ich do spoločného hrobu.

Piesňový typ patrí medzi mariánske legendy, ktorých sujet je postavený na motíve zázraku. V cykle mariánskych legend mu patrí miesto až v jeho závere. Ostatné piesňové legendy o Márii s motívom zázraku súvisia najmä s príbehmi okolo témy Narodenia (napr. sujet „Mária po porodení Ježiša zázračne uzdraví dievča“ s piesňovým typom *Chodila Mária po širokom svete*; sujet „Nezamrzne voda, v ktorej Mária okúpe svojho Syna“ s piesňovým typom *Na Vánoce, na ti hodi*; sujet „Ježiš chce po narodení uloviť Matke rybičku“ s piesňovým typom *Tečie voda, tečie* a „Ježiš chce po narodení priniesť Matke z raja perinku“ s piesňovým typom *Keď tá jasná hviezda*).²⁷

²⁶ Informácia na základe štúdia v katalógu textových incipitov; zbierkové fondy Etnologického ústavu AV ČR – pracovisko Brno.

²⁷ URBANCOVÁ, Ref. 5, s. 141-142.

Podobne ako sú od seba vzdialené textové varianty piesne, tak sa odlišujú aj melodické verzie. Obidva nápevy sú veľmi úzko zviazané stavebným pôdorysom v podobe uzavretej formy AABA_v so symetricky riešeným stredným dielom (AABbA_v). Líšia sa tonalitou a prednesom. Variant s dlhším textom (M. Zajacová) má nápev stredného ambitu v intervale veľkej sexty a predharmonický, kvinttonálny základ; formou a tektonickými znakmi spadá do štýlového okruhu harmonickej piesne, finálny tón na treťom stupni je zvyškom dvojhlasnej interpretácie v paralelných terciách. Variant s kratšiu verziou textu (Z. Jarábková) charakterizuje široký ambitus oktávy, ktorú dosiahne nápev hneď v úvode dielu A, pričom ďalší priebeh nápevu je blízky prvému variantu. Táto odchýlka v melodike obidva varianty tonálne od seba vzdaľuje, podobne ako spôsob ich prednesu – variant so širokým ambitom speváčka prednáša v pomalšom tempe a s glissandom, príznačným pre interpretáciu sentimentálnych piesní. Metricko-rytmická stavba v obidvoch prípadoch obsahuje základ nepárneho 3/4 metra, ktorý je narušený predlžovaním alebo skracovaním rytmických hodnôt na niektorých stabilných miestach nápevu tak, že pôsobí ako stabilný prednesový znak pri pravidelnom pulze štvrtovej rytmickej hodnoty. Ide o podobnú prednesovú manieru ako pri predchádzajúcej legendickej piesni, čo môže naznačovať určitý interpretačný stereotyp, spojený s daným piesňovým žánrom – s jarmočnými a púťovými piesňami.

Napriek štrukturálnej blízkosti obidvoch melódií jeden z variantov kladie dôraz na staršie znaky harmonickej piesne, ktorými sa približuje k nápevom domáceho štýlového základu. Druhý variant zasa zdôrazňuje vývinovo novšie prvky, ktoré sú súčasťou piesne tzv. západoeurópskeho typu. Možno sa len domnievať, že typologicky starší variant je dôsledkom dodatočnej adaptácie piesne na domáci štýlový kontext, zatiaľ čo typologicky novší variant reprezentuje zrejme pôvodnú podobu nápevu, zviazanú s typom jarmočnej a púťovej piesne. Podopiera to aj poznámka speváčky Zuzany Jarábkovej: uvedenú pieseň počula ako dieťa (t. j. približne v 20. rokoch 20. storočia) na jarmoku v podaní starého žobráka.²⁸ Pieseň sa zrejme šírila prostredníctvom letákových tlačí ako jarmočná legenda a k významným šíriteľom tohto repertoáru patrili práve potulní speváci, podomoví obchodníci a žobráci.²⁹

Predloha k tejto mariánskej legende je doložená tlačami domácej proveniencie. Jedna z nich pochádza z banskobystrickej tlačiarne z obdobia rokov 1924–1946 (bez vŕočenia),³⁰ druhá pochádza z produkcie tlačiarne v Levoči. Spája ich spoločný názov na titulnom liste, ktorý odkazuje na príležitosť aj obdobie vzniku tlače (*Nová a nábožná pieseň o sedem malinkých sirotek, jako matku svoju na hrobe oplakávaly. Krátky opis 750-ročného jubileumu [v Maria]celli.*)³¹ Tlač z levočskej tlačiarne (príklad č. 5) obsahuje text piesne bez melódie. Podľa titulného listu pochádza z tlačiarne Jozefa

²⁸ RÚHV, sign. 40883.

²⁹ DROPOVÁ-MARKOVIČOVÁ, Ref. 1, s. 532. MICHAJLOVA, Kaťa: Potulní speváci-žobráci ako sociálna skupina. In: *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 2, s. 230-234.

³⁰ Túto tlač som nemala k dispozícii, informáciu o nej čerpám zo súpisu v publikácii: BÁLENT, Ref. 21, s. 73.

³¹ Na levočskej tlači lokalizácia chýba, resp. je poškodená; v spoločnom názve sa doplnila na základe opisu tlače z Banskej Bystrice podľa publikovaného súpisu: BÁLENT, Ref. 21, s. 73.

Theodora Reissa; jazyková a pravopisná forma piesne, aj grafická úprava tlač časovo lokalizujú do novšieho obdobia prvej polovice 20. storočia.³²

Zázračné zjavenia Márie na rôznych miestach vo svete patria k frekventovaným témam letákových piesní s náboženskou tematikou: predstavujú typ spravodajsko-náboženskej piesne³³ s charakteristickou poetickou formulou jarmočných piesní v úvode (*Počúvajme smutnú pieseň*). Táto formulka mala za cieľ upútať pozornosť poslucháča – potenciálneho nákupcu tlače – a vzbudiť zvedavosť o príbeh.³⁴ Zjavenia sa spravidla viažu na určité miesto, preto konkrétna lokalizácia príbehu patrí k žánrovým konvenciám tohto typu piesní, nezriedka spojená aj s uvedením autora piesne. S motívom zázraku sú zasa spojené príbehy o hriešnikoch, ktorí sa dopustili priestupku, alebo príbehy o zbožných postavách, ktoré Mária zachráni od nešťastia.³⁵ Týmto žánrovým schémam podlieha aj mariánska tlač s piesňou o zázračnom zjavení Márie sirotám.

Porovnanie tlačenej verzie piesne z levočskej tlačiarne s ústnymi verziami z okolia Trenčína poukazuje na variačné zmeny, ktoré zasiahli hlbšie vrstvy štruktúry piesňového textu. Tlač obsahuje piesňový text v dĺžke 22 strof; varianty z ústnej tradície dosahujú len polovicu až štvrtinu pôvodného rozsahu. Napriek radikálnemu skráteniu textu legendy ostali základné kontúry príbehu zachované.

Prostriedkom zhušťovania deja bolo na jednej strane jednoduché vypúšťanie strof s motívmi, ktoré sú pre základnú os príbehu z pohľadu ľudového speváka zanedbateľné alebo nepodstatné. Tento proces bol opísaný pri prechádzajúcom piesňovom type: vynechávali sa najmä tie strofy, ktoré prinášali málo funkčné vsuvky, sekundárne motívy alebo ich zmnoženie (v prípade levočskej tlače, príklad č. 5, sú to jednotlivé strofy aj celé bloky: 4, 6–7, 9–11, 15–17). Napríklad, motív sna patrí v tejto legedickej piesni medzi kľúčové sekvencie príbehu. V tlačenej predlohe sa objaví dva razy: v prvom sne sa sirotám zjaví ich matka (strofa 11), v druhom sne Mária (strofa 13). Ide tu nepochybne o kompozičný prostriedok na gradáciu deja, známy aj z ľudových balád. Ľudový spevák však v tomto prípade považoval zdvojenie motívu za nadbytočné a sústredil sa len na prvok zázračného sna s mariánskym zjavením.

Popri redukcii bola dôležitým nástrojom variačných zmien fragmentácia strofickej aj motivickej stavby – rozpad štvorveršovej strofy na dvojveršové celky. Tie sa stali popri strofe základným stavebným prvkom „prestavby“ textu: na niektorých miestach textu sa podľa logiky deja spojili dvojveršia, pochádzajúce z rôznych strof, do novej strofy. Týmto spôsobom sa dosiahlo nielen skrátenie mnohostrofickeho textu, ale aj väčšia dynamika príbehu. V dlhšom variante z ústnej tradície (príklad č. 6) sa fragmentáciou spojili dvojveršia do novej strofy v štyroch prípadoch: ide o strofy 4 (5. + 9. strofa tlače), 7 (12. + 13. strofa tlače), 8 (14. + 15. strofa tlače) a 9 (18. + 19. strofa tlače).

³² REPČÁK, Jozef: *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava : Tlač, 1948, s. 96.

³³ VEČERKOVÁ, Eva: *Poslouchajte, mládenci a panny... : aneb O české písni kramářské*. Brno : Moravské zemské muzeum, 1995, s. 16–17.

³⁴ DROPOVÁ-MARKOVIČOVÁ, Ref. 1, s. 535.

³⁵ VEČERKOVÁ, Ref. 33, s. 16–17.

Proces deštrukcie a konštrukcie strofickej (a motivickej) stavby piesňového textu ilustruje nasledujúca ukážka. Prináša porovnanie tlačeneho piesňového textu (príklad č. 5, 5. a 9. strofa) s dvoma variantnými riešeniami z ústnej tradície (príklad č. 6, 4. strofa; príklad č. 7, 3. strofa):

Letáková tlač:

(Príklad č. 5)

5. Krátky čas sa bol pominul, otec sa bol oženil,
po sobáši k svojim dieťkam otcovskú lásku zmenil,
tá nevlastná dietok matka tie sirotky trápila,
aby otec vlasné dietky trýznil, ho navádzala.

9. *Keď nás češe, vlasy ruje, až nám tečie krv z hlavy,*
keď tatičko príjdu s práce, navedie by nás bily,
macocha nás strašne trápi, tatičko nelutujú,
sedem sirot na matkinom hrobe si nariekajú.

Variant Márie Zajacovej:

(Príklad č. 6)

4. Netrvalo to dlhý čas, otiéc sa bol oženil,
po sobáši svojim diétkam otcovskú lásku zmenil.
„Tá macocha, tá nás trápi, tatičko nelutujú,“
malinkích sedom sirotek mamičke sa žalujú.

Variant Zuzany Jarábkovej:

(Príklad č. 7)

3. Ani rok nebol pominul, otiéc sa bol oženil,
po sobáši k svojim diétkam otcovskú lásku zmenil.
Macocha ich strašne trápi, tatičko nelutujú,
tích sedom hladných sirvotek na hrobe horekujú.

Na uvedených príkladoch je zjavné, že ľudový spevák pri rozložení strof na dvojveršia a pri ich novom spájaní vynechával najmä tie pasáže, ktoré boli poznačené naturalizmami (označené kurzívou). Hoci naturalistické výjavy patria k typickým znakom jarmočných piesní, po transformácii piesne na ľudovú legendu boli tieto znaky spevákmi zatlačené do úzadia.

Pri porovnaní obidvoch variantov legendickej piesne z ústnej tradície sa ukázalo, že techniku fragmentácie využívajú na rovnakých miestach textu. Hoci sa variantné riešenia na týchto miestach líšia v detailoch, vo vzťahu k tlačenej verzii ide o identický kompozičný postup. V kratšom 5-strofickej variante sa objavuje postup zhodný s 10-strofickej variantom celkovo dvakrát (strofy 3 a 4 z variantu Z. Jarábkovej a strofy 4 a 7 z variantu M. Zajacovej). To naznačuje, že v ústnych variantoch nejde o náhodnú, individuálnu odchýlku. Znamená to, že obidva varianty vychádzali zo spoločného zdroja.

Týmto zdrojom môže byť rovnako lokálna verzia legendy, formovaná ústnou tradíciou, ako neznáma letáková tlač, ktorá prináša vo vzťahu k levočskej tlači jej variant.

Jediným parametrom textu, ktorý sa zachoval vo všetkých verziách a variantoch pomerne dôsledne, je veršová a strofická štruktúra: 15-slabičný veršový rozmer s die-rézou medzi 8. a 9. slabikou, ktorá člení verš na dve časti (8 + 7 slabík) a spája sa do 4-riadkovej strofy so združeným rýmom (15a 15a 15b 15b). Ide o pevnú básnickú formu, ktorá sa u nás viazala na umelú poéziu baroka a tradovala sa pravdepodobne už od konca 17. storočia.³⁶ Anonymný autor letákovkej piesne túto formu využil pri tvorbe mariánskej legendy.

Ústne varianty prevzali z letákovkej tlače takmer doslova a bez zmeny jadro legendy – motív so zázračným zjavením. Podstatnou premenou v ústnej tradícii prešiel záverečný motív, ktorým dej kulminuje a vyústi do katarzného záveru. Z tohto hľadiska má dôležitú výpovednú hodnotu sémantická premena záveru sujetu – odlišné vyústenie deja umožňuje aj odlišnú interpretáciu celého príbehu. Je príznačné, že vo variantoch z ústnej tradície dochádza k zmene pochopenia katarznej funkcie záverečného motívu. Verzia z letákovkej tlače na pozadí previnenia dospelých zdôrazňuje nevinnosť a zbožnosť detí a v závere prináša moralizujúce ponaučenie (strofa 22). Verzie z ústnej tradície prinášajú vlastné vyriešenie príbehu. V posledných strofách obidvoch piesní (strofa 5, resp. strofa 10), otcovi detí – na rozdiel od macochy – dávajú možnosť zmieriť vinu pokáním.

Zmierlivý postoj ľudového prostredia voči hriechom akéhokoľvek rozsahu a závažnosti je známy aj z iných piesňových legend ústnej tradície.³⁷ Na rozdiel od nekompromisného oficiálneho postoja, ktorý reprezentujú mnohé letákové tlače s didaktizujúcou funkciou, ľudový spevák zaujíma postoj s väčším pochopením pre ľudské zlyhania, slabosti a hriechy. V prípade tejto legendickej piesne bol motív viny a odpustenia vo variantoch z ústnej tradície zdôraznený. Sémantická premena sujetu je rozdielom medzi oficiálnym a neoficiálnym, ľudovým podaním legendického príbehu.

* * *

V slovenskom repertoári legendických piesní sa rekonštruoval cyklus mariánskych sujetov, prítomných v slovenskom ľudovom speve. Prvá podoba tohto cyklu sa publikovala v monografii *Mariánske legendy v ľudovom speve. Príspevok k typológii variačného procesu* (2007). Na cyklus sujetov (tém) sa viaže okruh piesňových typov s viac alebo menej širokým rozsahom variability textov a nápevov. Na základe identifikácie dvoch dosiaľ neznámych legendických typov, zachytených z ústnej tradície obce Záblatie (stredné Považie), sa tento cyklus dopĺňa o ďalšie sujety (témy) mariánskych legend. Tým sa cyklus mariánskych piesňových legend doplnil na 18 samostatných sujetov (zmeny po začlenení dvoch dodatočne pridaných sujetov so zodpovedajúcimi piesňovými typmi sú zvýraznené):

³⁶ Za konzultáciu k veršovej a strofickej štruktúre piesne ďakujem PhDr. Gizele Gárikovej, CSc.

³⁷ RUŠČIN, Peter: Ľudové duchovné piesne a otázka ich žánrového rozvrstvenia. In: URBANCOVÁ, Hana (ed.): *Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre*. (= Studia etnomusicologica I.) Bratislava : Ister Science; Ústav hudobnej vedy SAV, 1999, s. 94.

Sujet / Téma

Kristus žiada od Márie, ktorá je pannou,
aby ho zrodila na svet (Typ Ia)
Mária sa dozvie, že má porodiť Syna (Typ Ib)
Anjel zvestuje Márii, že porodí Syna Krista (Typ II)
Mária ide do Betlehema porodiť Ježiša (Typ III)

Mária porodí Ježiša a na plienky vezme kvet (Typ IV)

Mária s Jozefom hľadajú nocľah, Ježiš žehná rodičom (Typ V)
Mária po porodení Ježiša zázračne uzdraví dievča (Typ VI)

Rozhovor s Máriou o narodení a krste Ježiša (Typ VII)

Nezamrzne voda, v ktorej Mária okúpe svojho Syna (Typ VIII)

Ježiš chce po narodení uloviť Matke rybičku (Typ IX)

Ježiš chce po narodení priniesť Matke
z raja perinku (Typ X)
Mária odmieta veselieť sa na svadbe (Typ XI)
Mária stretá apoštolov – posledná večera
– umučenie Krista (Typ XII)

Mária zasadí Kristovu krv, z ktorej vyrastie strom (Typ XIII)
Mária sa ide modliť k Božiemu hrobu (Typ XIV)
Pri vstupe do neba Ježiš sľubuje Matke,
že ju po jej smrti zoberie k sebe (Typ XV)

Smrť Márie a nanebovzatie (Typ XVI)
Mária zachráni hriešnu dušu (Typ XVI→Typ XVII)

Zjavenie Márie sirotám (Typ XVIII)

Piesňové typy a varianty

*Šla Mária do Jeruzalema
A na temto moru
Na Vánoce, na ty tmavé noce
Stála Panenka Mária
Padá rosa studená
Spadla rosa studená
Viem ja lúčku zelenú
Kdeže kráčaš, Mária
Mária sa starala
Bola lúčka zelená
Spadla rosa studená
Prečo, Mária, tak vzdycháte
Chodila Mária po širokom
svete
Keď Panna Mária po svete
chodila
Nad Betlemom jasná
hviezda svietila
(Šli anďele po špivaňu vešeľe)
(Svati Štefan po špivaňu rad
chodzil)
Na Vánoce, na ti hodi
Na Noví rok, na ti hodi
Na Hromnice, na ti hodi
Tečie voda, tečie
V tej rajskej záhrade
A v ogrojcu, jest tam
studenecka
Keď tá jasná hviezda

V Galilei na veselíu
Vyšla hviezda na kraj sveta
Šla Mária, šla plačúci
Apoštoli, apoštoli
Už sa hori zelenajú
Židia kríž postavili
Pod hájičkom tráva zelená
Keď milý Pán Ježiš na nebe
vstupoval
Panna Mária slzi ronila
Panna Mária sveta skúsila
Z ďalekej sme krajiny
Bola cesta ušliapaná
Petre, Petre, vezmi kľúče
Počúvajte smutnú pieseň
V Amerike, San Francisku*

Pri málo početnej dokumentácii niektorých piesňových typov práve verzie z letákových tlačí, pochádzajúce z domácich tlačiarň, rozhodujúcou mierou prispeli k špecifikácii piesňového typu a pomohli určiť jeho pevné miesto v slovenskom repertoári mariánskych legiend. Tento typ prameňa poskytol doklad, že sa nejedná o náhodný či raritný piesňový útvar, ale o organickú súčasť väčšieho repertoárového korpusu. Ak sa pri štúdiu tradičného spevu u nás dosiaľ význam letákových tlačí nedoceňoval, je nevyhnutné zvážiť vplyv tohto média najmä pri niektorých piesňových druhoch a žánroch. Platí to aj pri opačnom procese – pri preberaní predlôh z ústnej tradície a ich rozširovaní pomocou tlačených letákov.

Ak v európskom kontexte najstaršie letákové tlače s piesňami pochádzajú zo 16. storočia, na Slovensku sú najstaršie tlače doložené z prvej tretiny 18. storočia, pričom najväčší počet zachovaných exemplárov pochádza z 19. storočia.³⁸ Produkcia domácich tlačiarň najmä v priebehu 19. storočia (s presahom a doznievaním v prvej polovici 20. storočia) naznačuje, že jarmočné a púťové tlače ovplyvňovali spev na Slovensku v mestách aj na vidieku. V mestskom prostredí zrejme predstavovali dobový populárny repertoár, ktorý podliehal rýchlejšiemu striedaniu a obmene; na vidieku sa jeho časť integrovala do ľudového spevu a prevzala niektoré z jeho vlastností.³⁹ V rurálnom prostredí sa tieto piesne začlenili do miestnych spevných príležitostí: spievali sa ako súčasť obyčají výročného a rodinného cyklu, na púťach, na hodoch a zábavách, na priadkach a páračkách a pod.⁴⁰ Pretrvali tu ako súčasť latentného či manifestného repertoáru až do druhej polovice 20. storočia.

Variačné premeny piesní z letákových tlačí dokladajú proces adaptácie tohto repertoáru, často aj cudzieho pôvodu, cez produkciu domácich tlačiarň do regionálno-lokálnych kultúr. Z tohto prostredia sa piesne zaznamenali ako súčasť tradičného spevu najmä vďaka zberateľom, ktorí sa venovali dokumentácii tradičnej spevnosti bez selektívneho prístupu – v celej šírke ľudových, pololudových či zľudovelých foriem.

Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu APVV č. SK-CZ-0183-09.

³⁸ BENČÍKOVÁ, Ivona: Súčasný stav bádania a pramene k štúdiu jarmočných piesní na Slovensku. In: *Folklorne žánre – archívy – katalógy : Oral literature – Genres – Archives – Catalogues*. Eds. Hana Hlôšková, Eva Krekovičová. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1991, s. 130-136.

³⁹ V spracovaní dejín hudby na Slovensku sa zmienky o letákových piesňach ako prameni štúdia spevnej kultúry nenachádzajú. Pozri napr.: LENGOVÁ, Jana: Hudba v období romantizmu a národno-emancipačných snáh, 1830–1918. In: ELSCHKEK, Oskár (ed.): *Dediny slovenskej hudby*. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV; ASCO, 1996, s. 195-258. Hudobná historiografia tomuto fenoménu u nás nevenovala pozornosť najmä preto, že tlače obsahovali prevažne len piesňové texty. Navyše, na Slovensku sa letákové tlače nezačlenili do hnutia národného obrodovania tak, ako napr. v Čechách, nakoľko v slovenských podmienkach pôsobili v odlišných sociálno-kultúrnych kontextoch. Pozri: MINÁRIK, Ref. 1, s. 221. VEČERKOVÁ, Ref. 33, s. 16.

⁴⁰ VEČERKOVÁ, Ref. 33, s. 23.

PRÍLOHY

Obrazová príloha

Obr. č. 1: Titulný list tlače *Nowá Pjseň o pohřebu neyblahoslaweněgssj Panny Marye*. W Skalicy, u Škarnycla Synů. 1876. Moravské zemské muzeum – Et-nografický ústav, sign. 11.329.

Obr. č. 2: Titulný list tlače *Nová a nábožna pieseň o sedem malinkých sirotek, jako matku svoju na hrobe oplakávaly*. Tlačou Jozefa Th. Reissa v Levoči. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, sign. SD 3408/29.

Piesňová príloha

Príklad č. 1: *Nowá Pjseň o pohřebu neyblahoslaweněgssj Panny Marye.* W Skalicy, u Škarnycla Synů. 1874. Moravské zemské muzeum – Etnografický ústav, sign. 11.329.

1. Z dalekeg sme kraginy,
Nemáme my rodiny,
Gen gsme přissli na pohřeb
Matky Panně Maryi.
2. Giž ona nám zemřela,
Co nás smutných těssila,
Giž ona nám w truhle spj,
Kdo nás smutných potěssj.
3. Giž nám leží zemřetá,
S faťolem^{v)} ge přikrytá,
Giž nám twrdo usnula,
Co nás wsseckých těssila.
4. Gde za nj muzika,
Neb gest Paní weliká,
Gdou sa nj družbowé,
Synáček, Angelowé.
5. Gdou sa nj družičky,
To pobožné dussičky,
Gdou lidé wsseliký,
Lazarowé weliký.
6. Gde za nj starosta,
Milý Pán Bůh z králowstwa,
Gdou wssecky sirotky,
Bez otca i bez matky.
7. Wzali nám gi Angelé,
A na trůn položili,
Na trůně se raduge,
A za nás oroduge.
8. Wssak giž se nám zgewila,
W tem chrámě zwelebila,
A my za nj pospěssme,
Z hřjchůw se geg wyznegme.
9. Pozdrawte gi na stokrát,
Že ráčili z mrtwých wstát,
Zwolá k sobě manžele:
Gen přistupte sem směle.

10. Wolá k sobě wdowičky,
Přistupte k nj wssecky,
Že gsem s wámi bydlela,
Gak Matka wás tæssila.
11. Pogďte bratři a sestry,
W růžencu zapsanj,
Gá wás wsseckých wyslyssjm,
Gak Matka wás potæssjm.
12. Přistupte sem manželé,
Těž i také manželky,
Gá wás wssecky wyslissjm,
U Syna se přimluwj.
13. Přistupne sem sirotky,
Nemáte otce, matky,
Gá wás wssecky wyslissjm,
Gak Matka wás potæssjm.
14. Pozdrawme gi na stokrát,
Že ráčila z mrtvých wstát,
Buď Bůh Otec pochwálen,
Panna Marya, Amen.

^{x)} fátel' (maď.) = závoj

Příklad č. 2: *Nowá Pieseň o Pohrebu najblahoslawenejszej Panni Marie*. W B. Bystrici, tlačou wdowy Filipa Macholda. ALU SNK, sign. SD 3408/24.

1. Z dalekej sme krajini,
Nemáme my rodini,
Jen sme prissli na pohreb
Matky Pannej Maryi.
2. Již ona nám zemrela,
Co nás smutných tessila,
Již ona nám w truhle spí,
Kdo nás smutných potessí.
3. Již nám leží zemreta,
S faťolem je prikritá,
Již nám twrdo usnula,
Co nás wsseckých tessila.
4. Jde za ní muzika,
Neb jest Pánni weliká,

- Jdu za ní družbowé,
Sináček Anjelowé.
5. Jdu za ní družičky,
To pobožné dussičky;
Jdu lidé wsseliký,
Lazarowé kaliky.
6. Jde za ní starosta,
Milý Pán Boh z králowstwa,
Jdu wssecki sirotki
Bez otca i bez matky.
7. Wzali nám ji Anjeli,
A na trun položili,
Na trune se raduje,
A za nás oroduje.
8. Wssak již se nám zjewila,
W tim chráme zwelebila,
A my za ni pospessme,
Z hriechow sa jej wyznajme.
9. Pozdrawme ji na stokrát,
Že ráčila z mrtwi wstať,
Zwolá sobe manžele:
Jen pristupte sem sme.
10. Wolá sobe wdowičky,
Pristupte ku nej wssickni,
Ze jsem s wámi bidlela,
Jak Matka wás tessila.
11. Podťe bratri a sestri,
W ružencu zapisani,
Ja wás wsseckých wyslissím
Jak Matka wás potessím.
12. Pozdrawme ji na stokrát,
Že ráčila z mrtwí wstát,
Buď Boh Otec pochwálen,
Panno Maria, Amen.

Príklad č. 3: *Legenda – smrť Panny Márie*. Záblatie (okr. Trenčín). Spev Zuzana Jarábková (nar. 1916). Zb. a zap. Juliana Kováčová, 1981. RÚHV 47553.

$\text{♩} = 66$

(#) Z da - le - kej sme kra - ji - ni, ne - má - me tu ro - di - ni.

1) len sme priš - li na po - hreb mat - ce Pan - ne Má - ri - ji.

1) 3. sfa

1. Z dalekej sme krajini,
nemáme tu rodini,
len sme prišli na pohreb
Matce, Panne Máriji.
2. Už nám ona umrela,
čo nás smútních tešila,
už nám ona truhle spí,
gdo nás smútních poteší.
3. Už nám leží vistretá,
fátelom je prikritá,
už nás ona nehala,
čo nás smútních tešila.
4. Zali nám ju andeli,
na trón ju položili,
ona sa tam raduje
a za nás oroduje.

Príklad č. 4: *Záblatie* (okr. Trenčín). Spev Mária Zajacová (nar. 1906). Zb. a zap. Juliana Kováčová, 1974. RÚHV 41323.

$\text{♩} = 96$

(#) Z da - le - kej sme kra - ji - ni, ne - má - me tu ro - di - ni,

1) mi sme priš - li na po - hreb mat - ce Pan - ne Má - ri - je.

1)

1. Z dalekej zme krajini,
nemáme tu rodini,
/:mi zme prišli na pohreb
Matke, Panni Márije:./
2. Ona nám už umrela,
čo nás smutných tešila,
/:ona nám už v truhle spí,
do nás smútných poteší:./
3. Idú za nú sirotki,
nemajú otca, matki,
/:idú ľudjé šelikí,
lazárovié velikí:./

Príklad č. 5: *Nová a nábožná pieseň o sedem malinkých sirotek, jako matku svoju na hrobe oplakávaly.*
Tlačou Jozefa Th. Reissa v Levoči. ALU SNK, sign. SD 3408/29.

- [1.] Počuvajme smutnú pieseň, najmilejší krestania,
o presmutnei udalosti vám všetkým oznámime,
jak vlastný otec s macochou sedem dietok trýznili,
aby ty dietky do hrobu čím skor zahrabať mohli.
2. V Amerike v San Francisku dvaja manželia žili,
ti manželia medzi sebou nábožný život viedli,
štrnásť rokov v láske žili, Boh im dal sedem dietok,
šesť dievčeniec im Pán Boh dal, najmladší bol chlapec.
3. Boh zoslal na jejich matku tú nemoc smrteľnú,
musela dušu odovzdať Pánu Bohu milemu,
pred smrťou prosila matka tak svojeho manžela,
aby sa o dietky staral, tiež i o maleho chlapca.
4. Matka dietky požehnala a s manželom sa lúčila,
Bohu aj Panne Marii dušu odporúčala,
manžel s dietkami manželku odprevadil do hrobu,
malinkých sedem sirotek oplakávaly matku.
5. Krátky čas sa bol pominul, otec sa bol oženil,
po sobáši k svojim dietkam otcovskú lásku zmenil,
tá nevlastná dietok matka, tie sirotky trápila,
aby otec vlasné dietky trýznil, ho navádzala.
6. Tento sedem roční chlapeček Jozefko sa menoval,
tú svoju milú mamičku žalostne oplakával,
ach, mamičko naša dobrá, kde ste sa nám podela,
keď ste nám z vašich materských rúk chleba dávala.
7. Ten chlapeček svoje sestričky na cimiter bol zavolať,
kde mamička spočívala, by sa jej vyžaloval,

- keď tie dietky k hrobu prišli, ku nemu si pokľakli,
s plačom veľkým svojej matke žalovať sa začaly.
8. Tatičko nás opustily, doviedli nám macochu,
nevlastným deťom ješť nedajú, nás hladovať nechajú,
tá macocha nás preklina, keď nám chlebička dať má,
Matke Božskej sa modlitbu viac s nama nemožlieva.
9. Keď nás češe, vlasy ruje, až nám tečie krv z hlavy,
keď tatičko prijdú s práce, navedie by nás bily,
macocha nás strašne trápi, tatičko neľutujú,
sedem sirot na matkinom hrobe si nariekajú.
10. Mamičko, vstaňte nám z hrobu, pre Boha vás prosíme,
lebo sa pre vás, mamička, k macoche nevrátíme,
sedem sirotek malinkých žalostne nariekalo,
tak že nebeská kráľovna mala ľútosť nad nimi.
11. To mrtvé telo matkyne vo sne sa im predstaví,
tým sedem malým sirotkam tieto slová premluvi,
moje dietky roztomilé, Mariu o pomoc proste,
mrtvú mamičku nad hrobom už neoplakávajú.
12. Tak žalostne nariekali, až na hrobe usnuli,
keď sa boli prebudili, na mamičku volaly,
predrahá naša mamičko, z vašeho hrobu vstaňte,
pre srdce Pána Ježiša za nás sa obstarajte.
13. Tých malých sedem sirotek tak žalostne plakalo,
druhý krát na tom matkynom hrobe bolo usnulo,
v tom sa im predstavila tá nebeská kráľovna,
korunu mala na hlave a na rukách Ježiška.
14. Matka Božia potešila tie maľunké sirotky,
že sa za nich už postaral sám Boh Otec nebeský,
vaša matka oslávená v nebi sa už raduje,
pred Bohom nebeským vaša prosba vyslyšaná je.
15. Ja som kráľovná nebeská. Matka Syna Božského
vám prichystala v nebi plac u Otca nebeského,
oznámte všetkému ľudu, že nebeská kráľovna
vezme vás k sebe do neba jako Matka úprimná.
16. S cintorina išli domov, sirotky sa tešili,
že Matka Božska sľúbila týmto dietkam spasenie,
už sme si my našly matku, tú nebeskú kráľovnu,
Maria nám prichystala v nebi radosť premilú.
17. S radosťou domov k otcovi vrátia sa s cintorina,
povedali, že sa vo sne zjavila im Maria,

máme mi nebeskú matku Mariu, stará sa za nás,
najmilejší náš tatičko, mi lúčime sa od vás.

18. Keď tieto dietky pred otcom boli tú reč skončili,
všetkých sedem týchto detí ťažko onemocnely,
začal sa lúčiť od otca ten chlapec sedem ročný,
ďakoval svojmu otcovi za láskavé chováni.
19. Milý otče, ďakujeme vám za vaše chovanie,
nech vám sám Pán Boh dá hojné požehnanie,
aj vám, predrahá macocha, srdečne ďakujeme,
mi sa na večnosť k Marii už od vás odobierame.
20. Keď ten chlapec skončil tú reč, prosil Pána Ježiša,
aby ich prijal do neba, kde býva Matka Božia,
zo sveta sa odobraly do nebeskeho raja,
kde prebýva najsvätejšia Trojica nerozdielna.
21. Otec s macochou videli, jak tie dietki skonaly,
s prítomnými priateľami žalostne nariekali,
otec svoj život polepšil, Pána Ježiša prosil,
aby mu Pán Boh nebeský veľké vinny odpustil.
22. Z toho si, milý kresťané, vezmite všetci príklad,
jak majú nevlastné matky sirotky vychovávať,
v nábožnosti, veľkej ctnosti, v čistote a nevinnosti,
tak sa iste dostaneme do nebeskej radosti.

Príklad č. 6: Jarmočná – legenda. Záblatie (okr. Trenčín). Spev Mária Zajacová (nar. 1906). Zb. a zap. Juliana Kováčová, 1974. RÚHV 41334.

$\text{♩} = 96$

2)

(♭) Po - čú - vaj - te smut - nú pié - sen, naj - mi - lej - ší ro - di - čia,
o pre - krá - snej u - da - lo - sti vám fšec - kím o - zná - mi - me.

1)

3)

jak vlas - ní o - tiéc z ma - co - chu se - dom dié - tek stríz - ni - li,

a - bi ti dié - tki do hro - bu čím skór za - hra - bat mo - hli.

1)

2)

3)

1. Počúvajte smutnú píešen, najmilejší rodičia,
o prekrásnej udalosti. Vám fšeckím oznámime,
jak vlasní otiéc z macochu sedom diétek stríznili,
abi ti diétki do hrobu čím skór zahrabat mohli.
2. V Amerike, San Francisku dvaja manželía žili,
tí manželía medzi sebú nábožní život viéli.
Štrnás rokov v láske žili, Boh im dal sedem diétek,
šez dieučeniec Pán Boh im dal, najmlaččí bol chlapeček.
3. Boh zeslal na jejich matku tú nemoc smrtedlnú,
mosela dušu odevzdat Pánu Bohu milému;
pred smrtú prosila matka tak svojjého manžela,
abi sa o diétki staral, tiež o malého chlapca.
4. Netrvalo to dlhí čas, otiéc sa bol oženil,
po sobáši svojim diétkam otcovskú lásku zmenil.
„Tá macocha, tá nás trápi, tatíčko nelutujú,“
malinkích sedom sirotek mamičke sa žalujú.
5. „Tatíčko sa oženili, doviéli nám macochu,
nevlasním detom jest dajú, nás hladuvat nehajú.
Tá macocha nás preklína, keď nám chlebíka dat má,
Matke Božej sa modlitbu vác s nami nemodliévá.“
6. Tak žalosne nariékali, až na hróbe usnuli,
keď sa boli prebudili, na mamičku volali:
„Ah, mamička naša dobrá, z vašieho hrobu stante,
lebo sa bez vás, mamička, g macoche nevrátíme.“
- 7.^{x)} Tak žalosne nariékali, až tam boli usnuli,
v tom sne sa im predstavila tá Královná nebeská,
korunu mala na hlave a na rukách Ježiška.
8. Matka Božá potešila ti maličké sirotki,
že sa nad nimi smiloval sám Boh, Otec nebeskí;
a oznámte všetkému ludu, že nebeská Královná
vezne vás k sebe do neba jako matka úprimná.
- 9.^{x)} A začal sa od otca lúčiť ten chlapec sedemročný,
dakúval svojmu otcovi za láskavé chování:
„Dakujem vám, milí otče, za láskavé chování,
nech vám Pán Boh nebeskí dá hojné požehnání.
Aj vám, predrahá macocha, srdečne dakujeme,
mi sa už od vás na večnosť g Máriji odbiéráme.“
10. Otiéc svoj život polepšil, Pána Ježiša prosil,
abi mu Otiéc nebeskí veľké vini odpustil.
Otiéc svoj život polepšil, Pána Ježiša prosil,
abi mu Otiéc nebeskí veľké vini odpustil.

^{x)} V 7. strofe sa prvý diel nápevu neopakuje, v 9. strofe sa opakuje tretí a štvrtý diel.

Príklad č. 7: *Jarmočná – legenda*. Záblatie (okr. Trenčín). Spev Zuzana Jarábková (nar. 1916). Zb. a zap. Juliana Kováčová, 1981. RÚHV 40883.

1. V Amerike, San Francisku, dvaja manželia žili,
tí manželia medzi sebou nábožní život viedli.

1) $\text{♩} = 66$

2)

3)

1) 2) 3) *S. sfa*

1) 2) 3) *S. sfa*

1) 2) 3) *S. sfa*

Štrnás rokov v láske žili, Boh im dal sedom dietok,
šes dievčeniec Pán Boh im dal, najmlačí bol chlapček.

2. Boh zeslal na jejich matku tú nemoc smrteľnú,
mosela dušu poručiť Bohu Otcu milému.
Pred smrťou prosila matka tak svojého manžela,
abi sa o diétki staral, aj o malého chlapca.
3. Ani rok nebol pominul, otiéc sa bol oženil,
po sobáši k svojim diétkam otcovskú lásku zmenil.
Macocha ich strašne trápi, tatíčko nelutujú,
tích sedom hladných sirvotek na hrobe horekujú.
4. Tak na hrobe nariekali, až tam spolu zaspali,
a tá nebeská Kráľovná mala lútosť nad nimi.
Ve sne sa jim predstavila tá Kráľovná nebeská,
korunu mala na hlave a na rukách Ježiška.
5. Na druhý den otec svoje deti fšade zhľadával,
suseda mu takto vraví: „Ti si ich už pochoval.“
A keď prišli do cintera, fšetki spolu ležali,
a tak sedom malých sirvot do jedného hrobu dali.